

Norske kvener: Ut av skapet og frem i lyset

De er blitt **mobbet, undertrykt, «fornorsket» og overvåket**. Nå gjør mange kvener som samene og reiser seg i stolthet over sin kultur, sitt språk, sin identitet og sin historie.

AV JAN-ERIK SMILDEN
Journalist og historiker

- Språket slår i hjertet - «Kieli lyö sydämessä», sier Nora Marie Ollila Sandmo (26). Hun utdanner seg til lærer i kvensk i Tromsø og jobber til daglig med kvensk ungdom.

- Jeg har alltid visst at jeg er kven, i motsetning til mange som først blir kjent med sin bakgrunn senere i livet. Hjemme vokste jeg opp med språket og kulturen. Nå er jeg selv blitt mor og snakker kvensk med min datter, sier hun.

I slutten av august gikk Kvenfestivalen 2021 av stabelen i Vadsø, den tredje i rekken. Samtidig ble Vadsø museum - Ruija kvenmuseum åpnet. Ruija er et gammelt geografisk begrep av finsk opphav som stort sett brukes om Finnmark.

Stolt av å være kven

Kvenene er de siste årene blitt mye mer bevisste på sitt opphav, sin historie og sin kultur. Det er kommet flere bøker på kvensk, og det er utarbeidet en grammatikk og en ordbok som hittil består av mer enn 10.000 ord. Et kvensk kunstnerforbund og et kvensk teater er etablert, og kvenske musikere og sangere er blitt

en del av kulturlivet. For bare noen år siden måtte man hente finske musikere til arrangementer i Norge.

I 2007 ble Facebook-gruppen Kvener ut av skapet dannet. Etter at NRK i 2018 viet en hel sending til kvener og kvenkultur, fikk den sitt store gjennombrudd. I dag har gruppen 2900 medlemmer, mange av dem unge. For det er unge mennesker som er i føringen for å få kvenene frem i lyset som en levedyktig minoritet i Norge. Nå er det stolthet og ikke skam og underdanighet som gjelder.

- Det kvenske var en selvfølge og en naturlig del av meg og min familie sammen med det samiske og norske. Jeg, som mine forfedre, er en blanding av folkene på Nordkalotten, og det er jeg stolt over, sier Nora Marie Ollila Sandmo.

Kom fra «Kvenland»

Det blåser en kvensk vind over Norge. «Nyslått kven» er blitt et begrep. Men historien er lang.

Kvener nevnes allerede i Ottars beretninger fra slutten av 800-tallet. Ottar, handelsmannen fra Hålogaland, reiste

Kunstneren Wilfred Hildonens karikatur for den kvenske avisen Ruijan Kaiku illustrerer at unge mennesker nå omfavner sin kvenske identitet.

så langt nordøst som til Kvitsjøen. Han kalte den nordlige delen «på andre siden av fjellet» for «kvenenes land», områder nordmenn hadde kontakt med. Trolig lå disse i de innerste delene av Bottenviken. Kvenene og Kvenland er også omtalt i Snorres kongesagaer, skrevet på 1200-tallet. I Egils saga står det om Torolv Kveldulvsson på Helgeland, som reiste til Kvenland rundt år 900 og kjempet sammen med kvenene mot karelere og andre folk.

Det folket som beskrives i disse historiene, var ikke identiske med vår tids kvener. Men de hadde en finsk-ugrisk tilknytning og en egen samfunnsorganisasjon.

Fra 1500- og 1600-tallet forteller kildene om kvener i Nord-Norge. Noen hadde slått seg ned her, mens andre kom for å delta i fiskeriene eller for å besøke de store markedsstevnene som nå utviklet seg mange steder, især i fjordbunnene. I første halvdel av 1700-tallet begynte en mer omfattende bosetting av kvener i Nord-Norge, særlig i Nord-Troms og Finnmark.

Ble ønsket velkommen

I første omgang slo de seg ned i innlandet og i fjordene, og gjorde seg særlig bemerket som jordbrukere. Dansk-norske myndigheter ønsket dem velkommen da de utgjorde et sterkt ønsket tilskudd til bosettingen og næringslivet. Utover på 1800-tallet fikk flyttingen preg av massevandring, nå også til fiskeværerne og byene. Byene opplevde en sterk økonomisk utvikling, ikke minst takket være et rikt fiske og etter hvert også gruve drift. Nå kom tyngden av flyttingen til Øst-Finnmark.

Vadsø fikk ved midten av 1800-tallet betegnelsen «kvenenes hovedstad i Norge». Mange av kvenene i dag kan føre sine slektsrøtter direkte tilbake til innflyttingen på 1700- og 1800-tallet.

De som innvandret på 1800-tallet, var ofte tjenestefolk og leilendinger, gjerne bondesønner og -døtre det ikke lenger var plass til i overbefolkede hjembygder. Det fantes også menn som ville unngå å bli soldater. Reisen kunne være strabasiøs, ikke minst vinterstid. De som hadde råd til det, kunne leie skyss fra skyssstasjon til skyssstasjon, med hest eller med rein. Men det er mange fortellinger om folk som til fots eller på ski tilbakela strekninger på 500-600 kilometer.

Byttet barn mot dyr

De aller fattigste kvenene måtte av og til gi bort ett eller flere av barna sine i håp om at de skulle livberge seg i Norge. Barna ble ofte fraktet med reindriftssamer som hadde sine sommerbeiter på norsk side av grensen. Barna ble oppfostret på gårdene, mange ble tidlig tjenestefolk. Den finske folkloristen og

Nora Marie Ollila Sandmo er stolt av å være kven og vil bringe det kvenske språket videre.
Foto: Emilie Solheim Dreyer

108. Mikko Mikkolan emäntä, Järjävän sukua. (Näytännö.)

Kona til Mikko Mikkola, en kjent kven i Neiden. Bildet er fra den finske antropologen Samuli Paulaharjus feltarbeid i Finnmark på 1920- og 30-tallet. Foto: Samuli Paulaharju

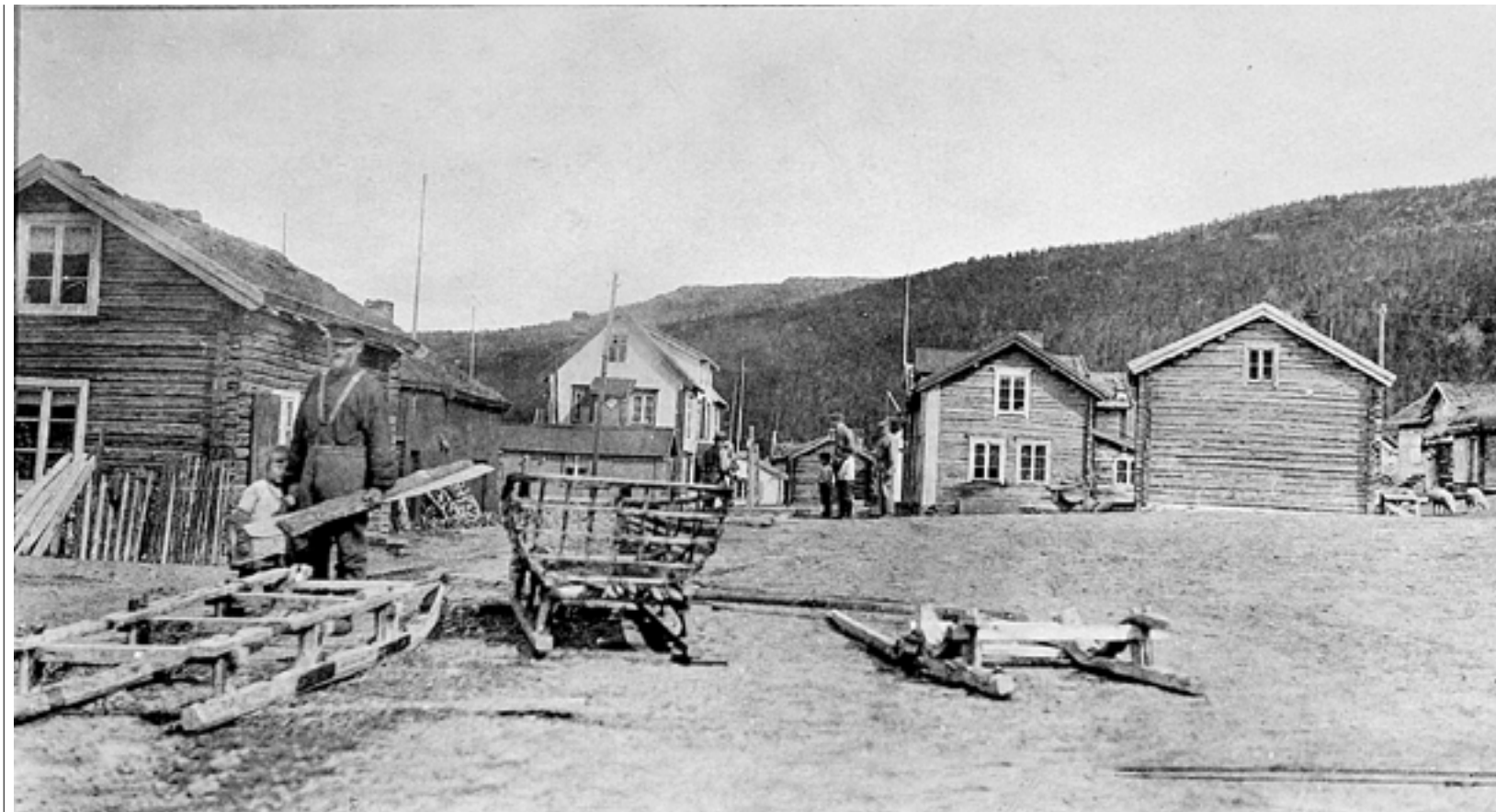
forfatteren Samuli Paulaharju, som reiste rundt i Finnmark på 1920- og 30-tallet, skriver følgende:

«Ei god jente kunne de noen ganger bytte mot ei god ku eller en gutt mot ei geit, en sau og fem daler i penger, men det kunne hende at de måtte gi bort en guttepjokk for bare en sau, noen ganger ikke for mer enn seks våger fisk og ei

kanne brennevin. Det sies at en ynkelig guttestakkar som ingen hadde villet betale for, ble funnet drept på havstranda.»

Fornyett jordbruket

Jordbruket i Finnmark hadde i all hovedsak vært et høstingsbruk. En grunn til at kvenene lenge ble ønsket velkommen, var at de tok med seg en finsk jordbruks-

Markkina i Lyngen, en typisk kvenbygd. Foto: Samuli Paulaharju

kultur, med dyrking av eng og åker og til og med dyrking av korn. De slo seg ned i klynger, for eksempel der senere bygda Karasjok vokste frem. Det ble lagt merke til kvenenes byggeskikk, med laftede hus, røykstuer og saunaer. Fiske, jakt og fangst bidro også til økonomien. Mange kvener deltok i selfangsten i Ishavet. De fikk et godt renommé som håndverkere, blant annet som smeder, tømmermenn og tjærebrennere.

Kvinnene spant og drev gården når mennene var på fiske. Badstuen var egentlig et flerbrukshus. Her ble klær vasket om vinteren og vanskelige fødsler gjennomført. I saunaen var det gullende rent.

Gruvedrift skapte på begynnelsen av 1800-tallet en ny bølge av kvener som kom fra Finland og Tornedalen til Nord-Norge. Kåfjord kobberverk i Alta ble etablert i 1826 med engelske investorer, og en stor del av arbeidsstokken var kvener. I nedgangstider, og etter at verket ble lagt ned, slo mange kvener seg ned i Finnmark. Andre dro videre til Amerika.

Fra aksept til trussel

Myndighetene var i starten svært fornøyde med den kvenske befolkningen. Nord-Norge var glissent bebygd på den tiden, og myndighetene mente det var gunstig å få en jordbruksbefolkning til å slå røtter i landsdelen.

Men utover på 1800-tallet endret dette

Jenter fra Bugøynes vasker klær. Foto fra Paulaharjus feltarbeid. Foto: Samuli Paulaharju

seg. Nå ble kvenene, og i noen grad også samene, oppfattet som «fremmede» og som en trussel mot byggingen av den norske nasjonalstaten i nord, i «utsatte grenseområder», som var en vanlig betegnelse. Mange måtte avlegge troskapsed til myndighetene.

Og det skulle bli verre.

Med økende norsk nasjonalisme begynte det som ble kalt fornorskingspolitikken på 1850-tallet. Det gikk utover samer og kvener. Disse skulle bli så norske som det overhodet var mulig.

Språket skulle helst forsvinne

Det ble slått fast at undervisningsspråket skulle være norsk. Målet var overgang fra kvensk og samisk til norsk også i daglig bruk. Kvensk og samisk ble imidlertid ikke forbudt. Det var anledning til å bruke dem som «hjelpespråk», som det het, når det var absolutt nødvendig. Mange barn gikk på internatskoler, og ved mange av internatene var språkpolitikken streng. Foreldre ble frarådet å snakke kvensk eller samisk med barna. Dette førte til splid mellom generasjonene, men også innen mange familier.

Fornorskingspolitikken ble formelt avvirket omkring 1960, men ikke så få lærere og internatbestyrere fortsatte å praktisere politikken enda i flere år.

Det er opp gjennom historien skrevet svært lite av kvener, men mye om kvener.

Skolegutter og -jenter fra Lyngen på vei hjem.
Foto: Samuli Paulaharju

Indrebyen var en av de to kvenske delene av Vadsø. Vadsø har hatt en stor kvensk befolkning. På slutten av 1800-tallet var flertallet i byen av kvensk eller finsk opprinnelse.
Foto: Samuli Paulaharju

Knut Kven gikk til kongen i København

De fleste kvener fant seg i overgrep og undertrykkelse fra myndighetene. Det gjorde ikke Knut Olsen, som etter hvert fikk navnet Knut Kven.

Olsen vandret fra Tornedalen i Finland til Alta i 1721 på grunn av Den store nordiske krig. Sammen med andre kvener slo han seg ned på et folketomt nes. Alt var bra, bortsett fra amtmann Rasmus Kjeldsøn, som krevde inn skatter han ikke hadde rett til, som arresterte folk uten lov og dom, og som laget sine egne lover. Han arresterte til og med husdyr som beitet på eiendommen han hevdet var hans.

Knut Olsen ville klage, og tok bena fatt med kurs for København. Han fikk audiens hos kongen og viste frem brevet han hadde gjemt i sine kommager (sko). Kongen trodde på den langveisfarende kvenen og ga ham et sverd som bar kongens merke.

Etter at Knut hadde kommet hjem, sendte kongen en utsending til Alta. Ved hjelp av prest og fogd ble amtmann Kjeldsøn avsatt i 1750, mens Knut Kven ble en helt.

Lillian Wirkola Heitmann, søster av den tidligere storhopperen Bjørn Wirkola. Knut Kven er en av hennes forfedre.
Foto: Bente Imerlund

De er blitt fremstilt som knivstikkere, drapsmenn og stordrikkere. Forestillingen om at de har hatt et løssluppet seksualliv, har florert, og trolig har saunaen, der folk var nakne, bidratt til ryktespredning. Men i svært mange tilfeller fremstilles kvenene også som flinke, trauste og arbeidsomme.

Læstadius som hjelper

Overtro med trollmenn, svartebøker og drauger var en del av kvenenes liv, men mange var samtidig sterkt religiøse. Vekselen til den svenske «lapplandspresten» Lars Levi Læstadius på midten av 1800-tallet fikk stor betydning for samer og kvener. Pietisten Læstadius advarte mot synd som ville føre til pinsler på dommedag, men han var for at Guds ord

skulle formidles på folks eget språk. Han skrev sine prekener på finsk. Kirken og bedehusene ble et fristed hvor alle fritt kunne snakke sitt morsmål. Uten Læstadius ville språket forvitret enda mer enn det har gjort, mener flere forskere.

Bibler, salmebøker, katekismer og postiller fikk kvenene fra Finland. Disse religiøse tekstene, som stort sett var det eneste som ble lest, bidro til god kjennskap til eget språk.

Frykten for Finland var trolig medvirkende til at skoleloven fra 1936 forbød å bruke kvensk eller finsk i undervisningen. Forbudet varte helt til 1997. Kvenenes språk og kultur gikk for mange i glemmeboken, og det var ikke uvanlig å holde sin identitet skjult for ikke å bli sett ned på.

Men så kom Alta-aksjonen rundt 1980,

da samene fikk satt fokus på sin sak. Det ble en inspirasjon for kvensk organisering. Mange kvener mente nå at tiden var kommet for dem.

Dannet foreninger

I 1984 ble Børselv Kvenforening dannet, og flere fulgte. Norske kveners forbund, en landsomfattende organisasjon, ble etablert i 1987. I 1995 ble avisen Ruijan Kaiku etablert. Samme år vedtok Europarådet en rammekonvensjon om minoriteters rettigheter. Den ble ratifisert i Norge fire år senere. I april 2005 ble kvensk godkjent som eget språk, ikke bare en finsk dialekt. Året etter kom det første kvenstudiet i gang i Tromsø.

16. mars 2014 ble kvenfolkets dag etab-

lert i Norge. Nå fikk også kvenene sitt eget flagg.

Men det er fremdeles et godt stykke igjen. Det gis ikke statsstøtte til barnehager der språket er kvensk eller finsk. I grunnskolen må minst tre elever kreve å få undervisning på kvensk, og uansett blir det ikke satt av mer enn tre timer i uken. Om elever på videregående krever undervisning på kvensk, regnes det som fremmedspråk, og det blir færre timer til andre språk. Dette er noe av det Norske kveners forbund arbeider med å få endret.

Staten har heller ikke akkurat åpnet lommeboken for å fremme kvensk språk og kultur. Fem kvenske språksentre får

Kvenenes flagg. Det er nå stadig vanligere å se.

halvparten av de 11 millioner kronene som har stått på statsbudsjettet til dette formålet de siste årene. Kulturen er også underfinansiert. Det meste skjer på frivillig basis.

Men den kvenske vinden kommer ikke til å løye.

Kilder:
Samuli Paulaharju: «Kvenene – et folk ved Ishavet», Orkana, 2020
Bente Imerlund: «Kvener, skogfinner, tornedalinger, karelere, vepsere og ingermanlandsfinner. Onhan meitä vielä! Jo visst finnes vi!», Orkana, 2021
Div. artikler av professor emeritus Einar Niemi samt samtaler med ham

Kvenske jenter leker i Skibotn.
Foto: Samuli Paulaharju

Kven eller finsk?

Mange etterkommere av finsk-språklige innvandrere omtaler seg som finskættede eller norskfinner, og ikke som kvener.

I Øst-Finnmark vil mange finskættede ikke kalle seg kvener, det gjorde heller ikke deres forfedre som kom fra Finland. De mener at språket var finsk og ikke kvensk.

– Oldemoren min kom fra Finland. Dermed er jeg finskættet, sier Sør-Varangers tidligere så profilerte ordfører Rune Rafaelsen.

De fleste finskættede i Nord-Norge regner seg imidlertid som kvener. Hvem som er kven og hvem som ikke er det, er i mange tilfeller et personlig definisjonsspørsmål, og også et spørsmål om følelser. Det finnes ingen direkte kriterier for å kalle seg kven. I Nord-Norge har det i flere hundre år vært blandingsekteskap. Etter at kvenene fikk status som nasjonal minoritet, er definisjonen basert på at de har hatt «langvarig» tilstedeværelse i landet, i praksis minst 100 år.

Stammen i den kvenske befolkningen i Norge utgjøres av etterkommerne av et østersjøfinsk folkeslag med røtter i Botenviken langs Tornedalen og i det nordlige Finland.

Et eget språk

Kvensk er et gammelt østersjøfinsk språk som er nær beslektet med tornedalsfinsk (meänkieli) i Tornedalen i Sverige og med nordfinske dialekter. Kvensk ble i 2005 anerkjent som eget språk i Norge.

Ingen kan med sikkerhet vite opprinnelsen til ordet kven, men det kan ha

En kvensk fisker gjør klar gavlbåten i Indrebyen i Vadsø.

Foto: Samuli Paulaharju

opphav i gammelnorsk, der ordet «hvein» betød «lavtliggende, fuktig land». I den sammenheng er det interessant at det finske ordet «kainu» betyr omtrent det samme, og mange bruker da også «kainu» nærmest synonymt med «kvensk».

Spørsmål omkring språk/dialekt, betegnelser på folkegruppen og enkelte minoritetspolitiske temaer er forklaringen på at kvenene er splittet i tre forskjellige organisasjoner:

- Norske kveners forbund er den desidert største organisasjonen og ser på kvensk som et eget språk. Forbundet er også det mest aktive.

- Kvensk Finsk Riksforbund/Kvenlandsforbundet mener språket for minoriteten er kvenskfinsk, og at norske kvener bør få status som urfolk.

- Norsk-finsk forbund er en samarbeidsorganisasjon for finske gjestearbeidere, finlendere som er bosatt i Norge, og etterkommere av finske innvandrere, som de har valgt å omtale som norskfinner. Språket de har arvet, omtaler de som «gammelfinsk», mens de går inn for at moderne finsk bør undervises i skolen.

Et utslag av den debatten er at norske myndigheter har godkjent både kven/kvener og norskfinne/norskfinner som offisielle betegnelser.

Brødrene Erkki, Heikka og Jaako Seppälä fra Markkina i Lyngen.

Foto: Samuli Paulaharju

«Den finske fare»

I over 200 år advarte norske myndigheter og Forsvaret om at kvenene og finnene i Nord-Norge var eller kunne være en sikkerhetsrisiko.

Under finskekrigen i 1808–09 erobret den russiske tsar Aleksander 1. Finland fra Sverige og gjorde området til et fyrstedømme under tsaren. Nasjonalismen blomstret blant finnene, og dette fikk negative følger for kvener og andre finsktalende som bodde i Norge. Finske nasjonalistiske strømninger støtte i grenseområdene mot norsk nasjonsbygging.

Kvenene var nå ikke til å stole på, mente norske myndigheter. Var de ikke egentlig russere, og kunne ikke de kvenske bosetningene i Nord-Norge utvikle seg til russiske enklaver? Da Finland ble uavhengig i 1917, bidro ideer om et «Stor-Finland» og om en korridor til Ishavet til spenning omkring kvenene.

Finsketrykten økte i Norge. Det samme gjorde skepsisen til kvener og andre finsktalende i Troms og Finnmark.

Potensielle landsforrædere

I 1936 ga den norske journalisten Arthur Rathe ut boken «Finsk fare for Finnmark». Rathe mente at kvener og samer var opportunistiske og unasjonale, og at de kunne bli landsforrædere. Begrepet «den finske fare» ble dermed ytterligere skjerpet. Kvenene var rett og slett potensielle femtekolonister.

Året før hadde biskopen i Hålogaland, den senere ikke ukjente Eivind Berggrav, tatt initiativet til en omfattende utdeling av ukeblader til kvener i grenseområdene i nord. Det førte til at Allers, Hjemmet og Illustrert Familieblad ga bort gratisabonnementer for å «fornorske» kvenene. Tanken var at det skulle gjøre dem mind-

re opptatt av Finland og dermed mindre «farlige». Berggrav var blant dem som hadde stor frykt for finsk nasjonalisme.

Det samme hadde den senere krigshelten, daværende generalstabssjef Otto Ruge. Han var stort sett enig i det som sto i Ratches bok, og var som biskop Berggrav klar på én ting: Kvenene måtte overvåkes. Denne overvåkingen pågikk i flere år, både gjennom virksomheten til militære og politifolk og ved hjelp av lokale «agenter».

Et borgerlig fenomen

Finsketrykten var først og fremst et borgerlig fenomen, men fantes også blant en del lokale arbeiderpartipolitikere. Noe slikt ville ikke den lokale arbeiderdommen ha noe av. I en uttalelse fra AUF i Skibotn het det: «Som stedets ungdom og oppvoksende slekt reagerer vi mot denne mentalitet, som minner meget om jødeforfølgelsen i Tyskland.»

Kvener slo også i noen tilfeller tilbake. Kjøpmann og kommunerepresentant Johan Bech var en av de mest aktive. Det konservative Morgenbladet omtalte ham som «en villig søppelkasse for våre ariske Munchhausener».

Under krigen okkuperte tyskerne Nord-Norge. Etter freden i 1945 fulgte den kalde krigen med Finlands president Urho Kekkonens pragmatiske – og det mange kalte realpolitiske – forhold til Sovjetunionen. Dermed gjenoppsto «den finske fare» i Norge. I 1955 opprettet overvåkingspolitiet et eget «finneregister» over nordmenn med finsk bakgrunn. Registeret er nå makulert.

Først på 1960- og 70-tallet ble norske myndigheters skepsis til kvener og andre finsktalende dempet, skriver Trond Bergh og Knut Einar Eriksen i boken «Den hemmelige krigen» om overvåking i Norge.

JAN-ERIK SMILDEN

Arthur Rathe (t.v.), Eivind Berggrav og Otto Ruge fryktet Finland og så på norske kvener som en potensiell fare.

På denne dag

1
januar

1801: Kongeriket Storbritannia, opprettet mellom England og Skottland i 1707, danner nå sammen med Kongeriket Irland unionen United Kingdom.

1900: «Lov om Behandling av vanvyrkede og forsømte Børn», også kalt vergerådsloven av 1896, trer i kraft. Dens viktigste tiltak er forمانing av foreldre som forsømmer sine barn, og bortsetting av «sædelig forkomne» barn i fosterfamilie, barnehjem eller skolehjem. Den kriminelle lavalderen blir samtidig hevet fra 10 til 14 år.

1907: USAs president Theodore Roosevelt setter ny håndtrykksrekord blant statsjefer da han hilser på 8513 mennesker under nyttårmottagelsen i Det hvite hus i Washington.

1925: Hovedstaden endrer navn fra Kristiania til Oslo, slik det hadde vært fra 1000 til 1624. Det blir i norrønt skrevet *Áslo* og etter 1350 oftest *Óslo*. Etterleddet *-lo* tolkes gjerne som «englette ved vann», forleddet som os, «elvemunning», *ás*, «høydedrag» eller *ás*, «førkristen gud». De to siste tolkningene er de vanligste.

Karl Johans gate i Oslo midt på 1920-tallet. Foto: Anders Beer Wilse/Oslo Museum

1839: Den franske fotopioneren Louis Daguerre tar de første bildene av Månen. Han får et krater på Månen og en asteroide oppkalt etter seg.

2
januar

1899: The New York Times introduserer ordet «automobil».

1941: Helsedirektoratet mener apotekene selger så mye anisspritt at det er grunn til å tro at preparatet er gjenstand for misbruk. Det er også konstatert misbruk av Conradsis koleradråper.

1981: I Danmark fjernes homoseksualitet fra listen over sykdommer.

3
januar

Fortsetter side

101